

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מן הנורא שבנחלים לערוץ התקשורת

אוצר הלשון של המקרא נספג בעברית החדשה לאו דווקא בהוראתו המקורית, אלא גם לפי מה שהבינוהו מחיי הלשון. ואם כך עשוי היה לקרות במלים רגילות, על אחת כמה וכמה במלים נדירות. טול לדוגמה את הפסוקים "תחת צִאֲלִים ישכב... יִסְכְּהוּ צִאֲלִים צִלּוֹ" (איוב מ, כא-כב). ברי שלפי פשט הכתוב צִאֲלִים מציין צמח, וכנראה הוא השיזף, כפי שהראה לפני קרוב לאלף שנה גדול המילונאים, "אביר המדקדקים", ר' יונה אבן ג'נאח. אולם הקדמונים הבינו את צִאֲלִים במשמע 'צללים', והוראה זו חדרה לפיוט וחלחלה גם לשירה המודרנית. וכן כותב ביאליק בהבִּרְכָּה: "אי בודד לו כעין עולם קטון בפני עצמו, דביר קודש שאנו, מוצנע בין צִאֲלִים של זקני יער רחבי נוף ומסורבלי צמר".

במקרה של צִאֲלִים הפירוש המקובל הקדמון שרד רק בלשון השירה של העברית החדשה. לא כן לגבי המלה היחידאית ערוץ. השורש של ערוץ, ע-ר-ץ, נמצא במקרא בפסוק "בערוץ נחלים לשכון, חורי עפר וכפִים" (איוב ל, ו). הפועל עָרַץ משמעו 'ירא' (כגון בפסוק "לא תערצון ולא תיראון מהם" – דברים א, כט), ולכן נתפסה המלה ערוץ כצורת בינוני פעול של הפועל עָרַץ במשמעות 'יראוי, נורא', והפסוק נתפרש 'לשכון בנורא שבנחלים'. כך פירשוהו רס"ג (בתרגומו) ואבן עזרא, וקרוב לוודאי שגם התרגום כיוון למשמעות זו במלה 'תקוף' (= חזק). כך השתמשו בו גם בפיוט, כגון רס"ג שכתב "היגלה ה' בערוץ שגבך", רוצה לומר בשגבך הנורא (מובא במילון בן-יהודה, ערך ערוץ). ואף ייתכן שפשט הכתוב מכוון להוראה זו.

אולם בעברית החדשה נעלמה משמעות קדומה זו והשתלטה דווקא הוראה חדשה יחסית, שגם היא אפשרית על פי הפשט. הוראה זו לא נמסרה במסורת, אלא הסיקה בשיקול דעתם שניים מגדולי ישראל, הרי הם ר' יונה בן ג'נאח הנזכר, גדול המדקדקים העבריים, ורש"י, גדול פרשני ישראל. שניהם הסתמכו על התרגום, הנוקט בדרך כלל לשון שבירה בפועל עָרַץ. למשל, הפסוק "לא תערצון ולא תיראון מהם" שהבאנו לעיל, תרגומו "לא תתִּבְּרוּן ולא תדחלון מנהון" (= אל תישברו ואל תיראו מפניהם). על סמך

זה הגיעו ר' יונה ורש"י למסקנה שערוץ הנחלים הוא שברי הנחלים ובקעיהם. ראייה לכך מן האיבר המקביל בפסוק, שנזכרים בו **חורי** עפר וסלעים (כפיים). ואלו דברי ר' יונה בספר **השורשים**, ערך ערץ (בתרגומו של יהודה אבן תבון): "הכול [כלומר כל הוראות המלים משורש ע-ר-ץ] שָׁבַר וְצוּץ; וממנו נגזר 'בערוץ נחלים לשכון', בטני הנחלים ובקעיהם, והראיה על זה אָמְרוּ 'חורי עפר וכפיים'". רש"י בפירושו לאיוב אומר רק "יש ארץ מלוחה מת בקעת", אך פירושו לביטוי "לא תערצון" (דברים שם) הוא מפורש יותר: "לשון שבירה כתרגומו, ודומה לו 'בערוץ נחלים לשכון', לשבור נחלים".

אבן עזרא, שהכיר היטב את ר' יונה ואת רש"י, העדיף בכל זאת את הפירוש האחר ופירש שערוץ נחלים הוא "מקום שיפחד אדם לרדת אליו". אולם ערוץ במשמעות 'נקיק, אפיק' נתקבל במידה רבה, ומשמעות זו היא השולטת במילונים החדשים החל במילונו של י"ל בן-זאב. רק במילונו הגדול המדעי של בן-יהודה מובא **ערוץ** בהוראת 'נורא' (ראה הערת מ"צ סגל שם), אולם במילונו השימושי (מילון עברי מתורגם אשכנזית המדוברת בין היהודים ורוסית, וילנה תרס"ב) הוא מביאו כבקע באדמה. במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה נרשמו הביטויים "ערוץ נחל", "ערוץ מימי שלג" מכתבי מנדלי, והוראתם כמקובל בעברית החדשה (אני מודה לראובן מירקין על שהעמיד לרשותי את המובאות).

בעת האחרונה הייתה להוראה זו עדנה של ממש בתחום התקשורת ההמונית. המלה האנגלית channel משמעה אפיק מים, והיא משמשת בהשאלה בתחום התקשורת ההמונית לציון אפיק שידור ודומיו. שתי המשמעויות של המלה האנגלית גרמו ל"שאלת משמעות", והמלה **ערוץ** שציינה 'אפיק מים' (על פי הפירושים שהזכרנו) קיבלה משמעות נוספת, והיא מציינת 'ערוץ תקשורת' הרווח בלשונו (במקום 'אפיק' שנקבע במילוני האקדמיה).

אין אנו יודעים אם המלה היחידאית **ערוץ** (נחלים) משמעותה במקורה 'נורא' או 'אפיק', ומכל מקום ההוראה האחרונה היא שנקלטה בעברית החדשה. הוראה זו היא שגברה, שהרי שניים מגדולי ישראל פירשו כך, ושמה גם מפני שהצורך במלה נרדפת ל**אפיק** היה גדול בהרבה מן הצורך למלה נוספת לציון פחד, נוסף על אֵיוֹם, מעורר אימה, נורא ומפחיד. ופעל מעין horror vacui (הרצון למלא חלל ריק). משנתקבלה הוראה זו בלשון עשתה גם פְּרוֹת ופְּרִי פְּרוֹת והולידה את ערוץ התקשורת ואת ערוצי ההידברות.